



## אות קלון

סימון של היהודים בגרמניה הנאצית ובארצות שכבשה, שנועד לאפשר את זיהויים. גם בתקופות אחרות הוטל על היהודים סימון מיוחד, על-ידי לבוש, נעליים, כובעים וצעפים מיוחדים, שונים בצבעם או בצורתם מן המקובל בקרב שאר התושבים, וזאת כדי להפריד את היהודים משאר האוכלוסייה ולהשפילם בעיניה. הראשונים שהנהיגו א"ק היו המוסלמים, שכבר במאה השמינית גזרו על 'בני החסות' הנוצרים, היהודים והשומרונים, להיבדל בתלבושתם מעל המוסלמים. בתימן חוייבו היהודים בתלבושת מבדילה עד המאה ה-20. בארצות הנוצרים הונהג סימון היהודים בעקבות החלטה של ועידת הכנסייה הרביעית הלטראנית שהתכנסה ב-1215, בכהונתו של האפיפיור אינוקנטיוס III (1198-1216). בהחלטה ההיא נאמר, כי היהודים 'בני שני המינים ובכול ארצות הנוצרים' יהיו נבדלים משאר האוכלוסין על-ידי בגדיהם. לא צויין מהי הצורה המחייבת על הביגוד המבדיל, אך הובהר כי לבוש שונה של יהודי בא למנוע קשרי מין בלתי רצויים בין יהודים לנוצרים.

הסימון שעליו הוחלט בוועידת הכנסייה הלטראנית לא הופעל הלכה למעשה בכול ארצות הנוצרים, בכול הזמנים ובצורה אחידה, אך הנהגת א"ק התפשטה, והיתה מקור לביזוי היהודים ולהשפלתם. מאז המאה ה-13 ידוע בארצות שונות, ובייחוד במדינות גרמניה, הכובע המחודד כסימן היכר של יהודים, וכן היה מקובל בדרך-כלל הצהוב כצבע לסימון של היהודים. אה"ק בצבע הצהוב המסמן יהודים נגזר כבר לפני-כן בארצות המוסלמים, ואפשר שהועתק לארצות הנוצרים. הסיבה לבחירת הצבע הצהוב לא"ק אינה ברורה כול צורכה.

יש להבחין ברור בין מצבים שבהם התרכזו היהודים מרצונם בשכונות מסויימות ובין ריכוזם הכפוי בגטו, בין צורת לבוש והופעה חיצונית ייחודית יהודית, ובכלל זה הציצית, הזקן והפיאות, שיסודם במצוות ובמסורת שהיהודים בוחרים בהם מתוך רצון ונאמנות לדרכם, ובין הסימונים שהטילה עליהם 'מלכות הרשעה' במגמה להטיל בהם דופי. בעת החדשה בוטל בהדרגה אה"ק, ובתקופת האמנציפציה נעלם כליל. בתקופה הנאצית הופיע בפעם הראשונה המונח 'טלאי צהוב' במאמרו של רוברט \*ולטש: 'שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב', שראה אור ב-'Rundschau Jüdische' ב-4 באפריל 1933, בתגובה ליום \*חרם אחד באפריל 1933. עדיין לא היה אז סימון יהודי רשמי ולא תוכניות לסימון כזה, ונראה שולטש התכוון לכתובות ולאותות נאצה שנמרחו על חלונות ראווה של חנויות ועסקים שבבעלות יהודים ב'מיבצע החרם' ב-1 באפריל ולשיבה לימי הביניים שסימל. את ההצעה לשים אות היכר ביהודים העלה לראשונה רינהרד \*הידריך בדיון שהתקיים בעקבות פרעות \*ליל הבדלח' בנובמבר 1938.



כבר בעיצומה של מערכת ספטמבר 1939 בפולין הוציאו רשויות צבאיות ואזרחיות גרמניות מקומיות את הצווים הראשונים המורים לסמן חנויות יהודיות ואחר-כך גם לשאת אות מזהה. הדבר גרם שינויים והחלפה תכופה של הסימנים. כך, למשל, נצטוו יהודי לובלין בנובמבר 1939 לשאת בצד שמאל של חזם טלאי צהוב ובו כתובת שחורה Jude. ב-23 בנובמבר ציווה הנס \*פרנק, באחת מההוראות הראשונות שלו כמושל ה\*גנרלגוברנמן, ש'כול היהודים והיהודיות, השוהים בגנרלגוברנמן ושהם בני עשר ומעלה, חייבים, החל ב-1 בדצמבר 1939, לשאת על השרוול הימני של לבושם ושל הבגד העליון שלהם סרט לבן ובו מגן-דוד (כחול) ברוחב עשרה ס"מ, לפחות'. בעקבות זאת בוטל הטלאי הצהוב בלובלין והיהודים שם נצטוו לשאת סרט לבן כבשאר חלקי הגנרלגוברנמן. ב-14 בנובמבר הוציא פרידריך איבלהר, ראש מחוז קאליש (Kalisz), צו המורה 'על כול היהודים בלי הבדל גיל ומין לשאת על הזרוע הימנית מתחת לבית-השחי סרט ברוחב של עשרה ס"מ בצבע יהודי צהוב (Judengelber Farbe)'. ב-12 בדצמבר הוציא איבלהר הוראה חדשה: 'האדון המושל מטעם הרייך ארתור \*גריזר (Reichsstatthalter Greiser) ציווה על סימן היכר אחיד ליהודים ב\*ורטלנד. עם שינוי הוראתי מ-14 בנובמבר 1939, שלפיה חייבים יהודים לשאת סרט צהוב, אני מצווה: יהודים חייבים לשאת על צד הימין של חזם ומאחור מגן-דוד צהוב בגובה של עשרה ס"מ'. בערי זגלמביה (Zaglebie) שטח שגם הוא, בדומה לורטלנד, סופח לרייך הגרמני, נצטוו היהודים לשאת סרט עם מגן-דוד כחול על שרוול שמאל של בגדיהם, ואחר-כך הוחלף גם שם הסרט בטלאי. מיד עם פלישת הגרמנים לברית-המועצות ביוני 1941 הועתקו הסימון ומיגוון השיטות וההוראות לשטחים הכבושים החדשים. בהנחיות לטיפול ביהודים שהוציא ב-1941 הינריך \*לוצה, נציב הרייך אוסטלנד, נאמר בין השאר, כי 'יש להורות על כך שהיהודים יהיו מסומנים תמיד בכוכב משושה צהוב נראה לעין בגודל מינימלי של עשרה ס"מ על החזה בצד שמאל ובאמצע הגב'. ב\*ביליסטוק, שנכללה באיזור מינהלי נפרד, פירסם היוזנרט את הודעתו בראשונה לפי הוראת השלטונות הגרמניים, ובה נאמר ש'החל ביום 10 ביולי 1941 בבוקר, יהיו כול הגברים, הנשים והילדים מבני 14 ומעלה חייבים לענוד על זרועם הימנית סרט לבן ועליו מגן-דוד כחול, רוחבו של הסרט 12 ס"מ, עובי הקו הכחול של המגן-דוד – לפחות סנטימטר אחד'. ואילו בהודעה השנייה של היוזנרט בביאליסטוק, מיום 11 ביולי, מדובר על ה'טלאי הצהוב כמצווה'. מכאן ניתן להסיק שבתוך ימים אחדים שונתה ההוראה מסרט לטלאי צהוב.

סימון היהודים היה אחת הגזירות המטרידות והמשפילות שאיפשרו לגרמנים להבחין מיד ביהודי ושנועדו לשים חיץ בין היהודים לשאר האוכלוסייה. היהודים עצמם נדרשו לדאוג להכנת האותות ולחלוקתם. גם לאחר שהיהודים נכלאו בגטאות והיו מופרדים משאר האוכלוסייה בשטח סגור של גטו לא נתבטלה הוראת הסימון וההקפדה עליה. יהודים ששכחו את האות בצאתם לרחוב, או שהאות לא תאם את ההוראות, היו צפויים רשמית לעונשי



קנסות ומאסר. בכניסות הבתים בורשה נרשמו אזהרות שלא לשכוח את הסרט. בהודעה של היודנרט בביאליסטוק מיום 26 ביולי 1941, נמסר כי 'לפי אזהרת השלטונות, יהודים שאינם נושאים את הטלאי הצהוב על חזם ועל גבם יענשו עונש חמור – עד מיתה בירייה'.

בגטאות שונים הופיעו סרטים נוספים, שענדו אנשי המשטרה היהודית, רופאים, עובדי היודנרט ועובדים במפעלים רשמיים רבים, וכוונתם היתה לכסות על אה"ק ולהקנות לנושאייהם תחושה שהם מוגנים יותר ומועדפים מעל להמון האלמוני בגטו. אחד מבעלי היומנים בגטו ורשה מנה, נוסף על הסרט הרגיל שבו חייבים כולם, 19 סוגי סרטים שונים, שהיו בשימוש בשלב מסוים של קיום הגטו. במאי 1942 יצאה בורשה האוסרת ענידת סרטים נוספים למועסקים במפעלים השונים, פרט לשוטרים יהודים בגטו.

בעקבות הצו שהוציא פרנק בנובמבר 1939 בדבר ענידת סרטים בגנרלגוברנמן, הוציא מושל מחוז ורשה, לודוויג פישר, הוראת ביצוע הקובעת שחובת ענידת הסרטים חלה על-פי ההגדרה ה'גזעית' של יהודי, ולפיכך חלה היא גם על מומרים ועל בני מומרים. המומרים בורשה פנו ל'מועצה (ה)מרכזית לסעד הפולני (RGO), שפעל ברשותם של השלטונות הגרמניים, וביקשו את התערבותו למען שחרורם מחובה מכלימה זו. מוסד הסעד השתדל בעניין והגרמנים ביקשו למסור להם רשימה שמית של המוצעים לפטור. לאחר שקיבלו לידם את הרשימה דחו את הפנייה, אך בעת כינון הגטו בורשה באוקטובר-נובמבר 1940 השתמשו ברשימה, ביקרו אצל כול הרשומים וכפו עליהם להיכנס לגטו.

בשטחי הרייך השלישי באה ההוראה על נשיאת טלאי צהוב, או, בלשון ההוראה, 'כוכב יהודי' (Judenstern), בספטמבר 1941, כלומר, כמעט שנתיים אחרי שחובה זו הוטלה על יהודי פולין. ההוראה היא חלה עם על הפרוטקטורט של \*בוהמיה ומורביה, ובאופן רשמי גם על שטחי פולין המסופחים לרייך, אף שבשטחים ההם כבר הונהג הסימון זמן קצר אחרי כיבושה של פולין. לפי ההוראה מספטמבר 1941 נאלצו כול היהודים בני שש ומעלה לשאת בצד שמאל של החזה משושה בצבע צהוב בגודל של אגרוף ובו כתובת שחורה Jude. כמו בכול מקום היתה גזירת הסימון ברייך ובתחומים המסופחים לו צו אחד בסדרת צווים אנטי-יהודים, וציינה החרפה כללית בקו האנטי-יהודי הנקוט. בשלב ההוא, בספטמבר 1941, השתלב סימון היהודים בגרמניה בהכנות לקראת ה'פתרון הסופי'. באותו חודש חלו הגבלות על תנועה חופשית של יהודים בגרמניה, באוקטובר נאסר על יהודים להגר מגרמניה, ובנובמבר באה ההודעה שיהודים ש'אינם מועסקים במפעלים חשובים לכלכלת המדינה' ישלחו בחודשים הבאים למזרח.

הסימון הועתק גם למדינות הגרורות של גרמניה הנאצית. ב-9 בספטמבר 1941 הוטל על יהודי \*סלובקיה, במסגרת החוק שנתקבל ושכונה ה'קודקס היהודי', לשאת טלאי צהוב, ורק נשיא המדינה הוסמך לפטור יחידים מסוימים מחובה זו.



השלטונות הגרמניים נתקלו בקשיים כאשר ביקשו להטיל את חובת הסימון גם על הארצות הכבושות במערבה של אירופה ובצרפת של וישי. כפי שנראה באה ההתנגדות מצד גורמים שבידם היתה שארית הסמכות האוטונומית הפנימית בארצות השונות, ובמקרים נדירים גם מצד נציגי השלטון הגרמני הצבאי בארצות ההן. בדצמבר 1942 הפעילו הגרמנים לחצים ראשונים על ממשלת וישי כדי שתטיל על יהודי צרפת חובת נשיאת טלאי צהוב. היה זה צעד בכיוון להכנת מסע הגירוש למזרח והחיסול הפיסי של יהודי מערב אירופה בתחומי הכיבוש הנאצי. האדמיראל פרנסוא \*דרלן, ראש-ממשלת וישי באותו זמן, השיב לפנייה בשלילה, וטען כי האמצעים האנטי-יהודיים שהופעלו בצרפת נראים לו מספיקים, וסימון יהודים עלול לגרום 'הלם עמוק' בדעת הקהל בצרפת. המשרד של אדולף \*איכמן המשיך ללחוץ להנהיג נשיאת טלאי צהוב בצרפת, בבלגיה ובהולנד, ובמרס 1942 התקיימו בעניין זה התכנסויות בברלין ובפריס, והלמוט \*קנוכן, ראש הס"ד ומשטרת הביטחון בצרפת הכבושה ובלגיה, הבהיר כי הוא רואה בטלאי הצהוב 'עוד צעד בדרך לפתרון הסופי'. המועד להפעלת הצו נדחה עקב התנגדות הצרפתים וההסתייגות שהועלתה גם בממשל הצבאי הגרמני בבלגיה, וכן עקב השאלות שהתעוררו כיצד יש לנהוג ביהודים אזרחי הארצות הניטרליות ואזרחי בעלות-הברית. ב-29 באפריל 1942 פורסמה בהולנד, שבה קל היה יותר לגרמנים להתגבר על המכשולים וההתנגדויות, ההוראה על חובה החלה על כול היהודים לענוד כוכב צהוב בצד שמאל של החזה עם כתובת שחורה Jood. כצו בבלגיה בדבר הכוכב הצהוב פורסם ב-27 במאי 1942 וחובת הענידה חלה מ-3 ביוני. הצו שנכנס לתוקף ב-7 ביוני בצרפת הכבושה חייב כול יהודי בן שש ומעלה לשאת כוכב צהוב בגודל אגרוף בצד שמאל של החזה עם כתובת שחורה Juif (יהודי) או Juive (יהודייה). בצרפת הלא-כבושה לא הופעלה חובת נשיאת הטלאי. ממשלת וישי עמדה בעקשנותה, וחוקרים סבורים כי המניע העיקרי להתנגדותה, בצד החשש מתגובת דעת הקהל הצרפתית, היה נעוץ באי השלמתה עם כך שיהודים אזרחי חוץ לא יחויבו בנשיאת הטלאי, בעוד שלשלטונות וישי אין הזכות להעניק פטור מהטלאי ליהודים צרפתים ותיקים בעלי זכויות לצרפת ולתרבותה. בסיכומו של דבר נרתעו השלטונות הגרמנים מכפיית הטלאי גם לאחר שצבאם השתלט על צרפת הלא-כבושה בנובמבר 1942, וזאת כנראה ברושם גילויי ההתנגדות הפומביים הרבים שעוררה הנהגת הטלאי בצרפת הכבושה.

גרמניה הנאצית הפעילה את השפעתה ומרותה בארצות הגרורות והתלויות בה כדי שגם שם יונהג סימון היהודים. כאשר הופעל עליה לחץ בעניין זה בדצמבר 1942 סירבה הונגריה להטיל את חובת הטלאי בארצה. ואולם, לאחר שהצבא הגרמני השתלט על הונגריה במרס 1944, חייבה ההחלטה הראשונה בענייני היהודים שהחליטה הממשלה החדשה, בראשותו של דמה \*סטיואי, מיום 31 במרס, את ענידת הטלאי הצהוב. רומניה הנהיגה ענידת טלאי צהוב בשטחים המסופחים החל ב-5 באפריל 1941 (ב\*בוקובינה ב-30 ביולי, ב\*בסרביה



בספטמבר 1941 וביוני 1942 ב\*טרנסניסטריה). נעשה ניסיון להנהיג את הכוכב הצהוב, גם ברגט (רומניה בגבולותיה הישנים שלפני 1914), שבה הוטלה חובת ענידת הכוכב בשל 'קרבת החזית'. ב\*בולגריה, שבה היתה התנגדות תקיפה לחקיקה אנטי-יהודית ולרדיפות, החליטה הממשלה באוגוסט 1942 על סימון היהודים. הסימן שהונהג היה מעין כפתור צהוב זעיר, אך גם נשיאת סימן זה לא נכפתה בחומרה, ורובם הגדול של היהודים בבולגריה לא ציית לגזירה.

השלטונות הגרמנים שקלו את הנהגת הטלאי הצהוב ב\*דנמרק, אך בשום שלב לא העזו להטיל גזירה זו הלכה למעשה. נפוצה אגדה, שחדרה גם לספרות העיונית, ולפיה איים כביכול המלך כריסטיאן העשירי שאם יוחלט על סימון היהודים בדנמרק בטלאי צהוב יהיה הוא הראשון שיענוד כוכב זה. אין להטיל ספק בהתנגדותו של המלך לצעדים אנטי-יהודיים, כשם שאין להטיל ספק באומץ ליבו, אך הצהרה כזאת לא הושמעה מפיו, משום שהגרמנים, שהיו מודעים להתנגדות החד-משמעית של האוכלוסייה הדנית לצעדים אנטי-יהודיים כלשהם, לא ניסו אף פעם לכפות את הטלאי הצהוב בדנמרק.

ניתן לתאר בקווים כלליים כך את תגובת האוכלוסייה היהודית בארצות הכבושות על גזירת הטלאי הצהוב ותופעות של התנגדות מצד הלא-יהודים: בפולין, שבה הונהג לראשונה הסימון הכללי, הורגשה תחילה מכה פסיכולוגית קשה, אך צעדים בעלי משמעות חמורה מבחינתם של היהודים שבאו אחר-כך טישטשו את משמעות הסימון. ניתן למצוא ביומנים דברי חידוד ובדיחות דעת מרירים הנוגעים לסימון, כמו האימרה שהגטו דומה להוליווד, מכיוון שהוא שופע כוכבים. העונשים הכבדים מנעו כמעט כליל סרבנות לשאת את אה"ק, אך קבוצות מסויימות, כגון אישי מחתרת שהיו מקשרים בלתי לגליים בין הגטאות או יהודים שנמלטו מהגטאות ל"צד הארי" של הערים, נמנעו כמובן מנשיאת הסרט או הכוכב. בגרמניה אירעו מקרים רבים של התאבדויות בעקבות הנהגת הטלאי הצהוב. במקורות יהודיים מסויימים נמסר גם על מקרים של גילויי סולידריות פומביים מצד גרמנים מעטים כלפי יהודים העונדים טלאי צהוב. לעומת זאת נמסר בדין-וחשבון פנימי של הס"ס מנובמבר 1941 על הלכי הרוח בדעת הקהל, כי נשמעים בציבור הגרמני קולות תמיהה על כי יהודים רבים כול כך עודם מצויים בגרמניה. בעיה מיוחדת היו לפי הדין-וחשבון מי שהיו יהודים לפי התחיקה הגזענית הנאצית ונוצרים לפי אמונתם. נמסר כי באי הכנסיות התלוננו כי הם נאלצים לשבת לצד יהודים עונדי טלאי צהוב. כמרים פרוטסטנטים לא היו מוכנים להרחיק את עונדי הטלאי מהתפילות, אך שקלו בהיסוס דרך של קביעת מקומות נפרדים בשבילם בעת התפילה. נגד ההפרדה יצאו החשמנים הקתולים אדולף ברטראם בגרמניה ותיאודור איניטצר באוסטריה. במערב אירופה לא צייתו יהודים רבים לגזירה ולא נשאו את הטלאי. בצרפת הכבושה העריכו כי יותר מ-100,000 יהודים חייבים בענידת הכוכב, אך בתוך שבועות אחרי הפעלת הגזירה באו רק כ-83,000 ליטול אותו. בקרב רבים באוכלוסייה הצרפתית עורר הטלאי שאט נפש,



ולא מעטים נקטו בצעדי התנגדות אפקטיוויים נגד התופעה, והיו שענדו צורות שונות של כוכבים וסימני הזדהות עם היהודים. אפילו המשטרה הצרפתית, שרשמה דפים שחורים רבים בהתנהגותה ובפעילותה כלפי היהודים, התקשתה להתגבר על הסרבנות, או שנמנעה מלשתף פעולה בעניין זה. עוברים ושבים שנראו בעיני שוטרים כיהודים ושנתבקשו להזדהות היו לעיתים צרפתים 'כשרים', וגם דבר זה ריפה כנראה את ידי השוטרים. בהולנד סופר על גילויי הזדהות הפגנתיים רבים מצד האוכלוסייה הלא-יהודית. ב-1 במאי 1942 הדפיס אחד מעיתוני המחתרת בהולנד 300,000 כוכבים עם כתובת 'יהודים ולא-יהודים שוים הם'. סימון אסירים במחנות ריכוז במשולשים בצבעים שונים (יהודים צוינו בדרך כלל במגן-דוד מורכב משני משולשים בצבעים שונים) ואותיות, נועד להצביע על הקבוצות האתניות-הלאומיות השונות ועל ה'עבירה' שבגינה נכלא האסיר במחנה. עובדי כפייה פולנים שהובאו לגרמניה סומנו באות P והוטלו עליהם איסורים חמורים בחיי יומיום ובמגעיהם עם הגרמנים. אך סימון כולל בכול הארצות הכבושות או הארצות שבהשפעת הרייך השלישי חל רק על היהודים.